

**Володимир
Буряк**

*Ректор Криворізького державного педагогічного
університету, доктор педагогічних наук, професор*

САМОСТІЙНА РОБОТА ЯК СИСТЕМОУТВОРЮЮЧИЙ ЕЛЕМЕНТ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТІВ

Для визначення самостійної роботи як системоутворюючого елемента навчальної діяльності нам необхідно розглянути позиції сучасних дослідників щодо цього поняття, з'ясувати, яке місце у сучасній науці виділяється самостійній роботі, наскільки вона уведена в процес навчання, які механізми існують для формування цієї діяльності, як вони впливають на активізацію навчальної діяльності студентів.

Самостійність є найбільш істотною ознакою людини як особистості і як суб'єкта діяльності. Людина як особистість, підкреслює Л.І. Анциферова, "завжди сама самостійно прокладає свій унікальний індивідуальний шлях"¹. Цієї думки дотримується також Е. Ільєнков, який вважає, що особистість уміє "самостійно визначати шлях свого життя, своє місце у ньому, свою справу, цікаву і важливу для всіх, в тому числі й для неї самої"².

"Самостійність — одна з провідних якостей особистості, що виявляється в умінні ставити перед собою певні цілі, досягати їх власними силами"³.

Н.О. Дементьева головними ознаками самостійності вважає такі: "... володіння правильними, доцільними методами та прийомами роботи, вміння планувати та організовувати свою діяльність, вміння власними силами долати труднощі, що виникають, здатність до самоконтролю на всіх етапах діяльності"⁴.

У різні періоди розвитку вищої школи педагогічна наука пропонувала свій, досить стійкий алгоритм використання самостійності в навчальній ро-

¹ Анциферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системе // Психология формирования и развития личности. — М., 1981. — 167 с.

² Ильенков Э. Что же такое личность // С чего начинается личность. — М., 1979. — 35 с.

³ Белкин А.С., Ткаченко Е.В. Диссертационный совет по педагогике (опыт, проблемы, перспективы) / Урал. гос. пед. ун-т, Рос. гос. проф.-пед. ун-т. — Екатеринбург, 2005. — 208 с.

⁴ Дементьева Н.А. Развитие самостоятельности как качества личности в процессе педагогической практики. Вопросы формирования личности учителя в условиях педагогического института. — Саратов, 1970. — С. 65—68.

боті — від розуміння її функцій та місця в структурі діяльності, форм педагогічної організації та контролю до видів та прийомів активного залучення до неї студентів.

Основою наукової розробки проблеми розвитку самостійності студента стали праці психологів та педагогів, присвячені методологічним та методичним основам розвитку самостійності суб'єкта навчання у навчальному процесі (Ю.К. Бабанський, М.О. Данилов, П.І. Підкасистий, М.М.Скаткін, Т.І. Шамова та ін.), сутності та структурі самостійності (В.О. Балюк, Д.Б. Богоявленська, Є.Ф. Мосін, І.Л. Наумченко, П.І. Підкасистий та ін.). Цілісне використання конкретно-історичного та соціально-педагогічного підходу до аналізу стану проблеми самостійності студентів дозволило встановити розвиток цієї проблеми від ідеї до поняття (Є.Я. Голант, М.П. Кашин, В.А. Козаков, Г.Д. Кирилова, Л.М. Піменова, Я.І. Ханбіков та ін.).

Досліджуючи питання професійно спрямованої самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчальної діяльності, на основі аналізу 200 письмових робіт першокурсників, прийшли до таких висновків⁵. Виявилось у змозі виконати самостійну роботу:

- за зразком — 45 % студентів;
- на перетворення — 27 % студентів;
- евристичні та дослідницькі типи задач (разом) — усього 11 %.

Найбільші труднощі у першокурсників викликають навчальні завдання, пов'язані з використанням знань та умінь у нових умовах, зі складанням задач та самоконтролем у процесі вирішення задач.

У дослідженні представлені результати, які відображають динаміку розвитку у студентів розумової самостійності у процесі їхнього навчання у ВНЗ. Розумова самостійність визначалася за рівнем сформованості таких інтелектуальних умінь, як уміння бачити проблему, переформулювати її своїми словами, вміння передбачити можливий результат, ставити питання тощо.

Із наведених даних (табл. 1) видно, що на 4-му курсі кількість студентів з низьким рівнем самостійності та репродуктивним способом роботи удвічі менша, ніж на 2-му курсі, але всі ці студенти виходять лише на середній рівень самостійності та творчості. Таким чином, переважна більшість студентів (майже 90 %) не досягають бажаного, тобто високого рівня творчості та самостійності.

Таблиця 1. Розподіл студентів за рівнем розумової самостійності, %

Рівень самостійності	II курс (n = 44)	IV курс (n = 52)
Високий	7	12
Середній	27	61
Низький	66	27

⁵ Буряк В.К. Керування самостійною роботою студента // Вища школа. — 2001. — № 4—5. — С. 16—22.

Процес розвитку самостійності студентів здійснюється поступово, у зв'язку з чим, спираючись на виявлені П.І. Підкасистим рівні самостійності (копіюючий, репродуктивний, евристичний, творчий), у нашому дослідженні ми вирізняємо чотири рівні самостійності (табл. 2).

Говорячи про формування у студентів самостійності, необхідно мати на увазі два тісно пов'язані між собою завдання. Перший полягає в тому, щоб розвинути в учнів самостійність під час навчально-пізнавальної діяльності, навчити їх самостійно оволодівати знаннями, формувати свій світогляд; другий — у тому, щоб навчити їх самостійно застосовувати наявні знання в навчанні та практичній діяльності.

Таблиця 2. Рівні самостійності студентів

Рівень самостійності	Вид діяльності
Репродуктивний	Вся діяльність студента зводиться до повторення отриманого шаблону, без творчого підходу
Частково-пошуковий	Характерне прагнення студента до вибору методів та прийомів самостійного вивчення відомих об'єктів, певна розумова переробка знань про них
Пошуковий	Передбачає введення самим студентом у свою навчальну діяльність дослідницьких елементів як основи оптимізації навчально-виховного процесу в цілому
Творчий	Характерна внутрішня потреба самого суб'єкта професійної діяльності у науковій творчості, високе емоційне піднесення у процесі досягнення поставленої мети та вирішення завдання наукового дослідження

Роль самостійної роботи учнів та студентів у процесі розвитку їх пізнавальної діяльності, підвищення якості навчання учнів та спеціалістів досліджувалася протягом усієї історії розвитку вітчизняної загальноосвітньої та професійної школи.

Проблемам самостійної роботи, самостійності, самоосвіти присвячено досить багато психолого-педагогічних праць Г.М. Андреева, В.П. Бауліна, І.Ф. Білокур, В.М. Бессонової, В.К. Буряка, В.М. Донцова, Н.П. Ерастова, Б.П. Єсипова, О.М. Звягіна, О.І. Кочеткової, А.В. Кузнецової, П.І. Підкасистого, Г.М. Юшко та ін. ...

Розрізняють поняття "самостійна робота" та "самостійна діяльність"⁶. Перше — форма індивідуальної роботи, друге — якість пізнавальної активності: використання ініціативної позиції (а не відповідної), поредження власних думок (а не повторення думок інших).

⁶ Вербицький А., Попов Ю., Подлеснов В., Андросюк Е. Самостоятельная работа студентов: проблемы и опыт // Высшее образование в России. — 1995. — № 2. — С. 137—145.

Призначення самостійної діяльності — не лише закріплення знань та умінь, але й пошук з акцентом на розвиток універсальних здібностей, таких, як, наприклад, наполегливість, пошукова активність. Така робота — “напружений та невинний процес самостійного пізнання”⁷ — є важкою, а значить, при перевищенні індивідуальної для учня межі мотивація до неї може послаблюватися. Самостійна робота здійснюється без викладача, а самостійна діяльність не лише допускає його присутність, але й передбачає іноді як обов’язкову. Інакше кажучи, самостійній роботі має передувати самостійна діяльність у вузькому значенні цього слова. Самостійна ж діяльність у широкому значенні слова включає і самостійну роботу.

В.О. Далінгер, розглядаючи самостійну діяльність, підкреслює, що “діяльність учня буде самостійною у найбільш широкому смислі слова, коли йому необхідно виділити ціль діяльності, визначити предмет діяльності, вибрати засоби діяльності”⁸.

Проблема самостійної роботи учнів та засобів її організації має свою багату історію та традиції у теоретичному висвітленні та реалізації її основних положень на практиці. П.І. Підкасистий виділяє три основних напрямки, у межах яких ця проблема обговорюється представниками передової педагогічної думки протягом багатьох століть⁹.

Перший напрямок починає свій розвиток із глибокої давнини. Його представниками можна вважати давньогрецьких учених (Архіт, Аристоксен, Сократ, Платон, Аристотель), які глибоко та багатогранно обґрунтували значимість добровільного, активного та самостійного оволодіння дитиною знаннями.

Другий напрямок бере свої витоки в працях Я.А. Коменського. Змістом його є розробка організаційно-практичних питань залучення учнів до самостійної роботи. При цьому предметом теоретичного обґрунтування основних положень проблеми постає викладання, діяльність учителя без достатньо глибокого дослідження та аналізу діяльності самого учня. Автор умовно називає цей напрямок дидакто-методичним.

Третій напрямок характеризується тим, що самостійна робота учня не лише декларується у межах дослідження арсеналу педагогічних засобів та методів викладання, але й сама стає предметом дослідження. Цей напрямок бере свій початок в основному в працях К.Д. Ушинського, психолого-дидактичні положення якого багато в чому співзвучні з положеннями сучасної дидактики, що розвиваються у плані питань природи самостійної діяльності і в наші дні. Умовно цей напрямок можна назвати психолого-дидактичним.

Спроба розкрити окремі аспекти діяльності учня у навчанні, послідовно описати прийоми викладання, що використовуються з метою формування самостійної діяльності учнів, і дати їй філософсько-педагогічне, фізіологічне та дидактичне обґрунтування вперше здійснили К.Д. Ушинський, Л.М. Тол-

⁷ Костенко И. Аудиторная самостоятельная работа студентов с учебным текстом // Высшее образование в России. — 1995. — № 1. — С. 101—105.

⁸ Далінгер В.А. Самостоятельная деятельность учащихся и её активизация при обучении математики. — Омск: Изд-во ОмИПКРО, 1993. — 156 с.

⁹ Підкасистий П.И. Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование. — М.: Педагогика, 1980. — 240 с.

стий та деякі інші прогресивні педагоги другої половини ХІХ та початку ХХ століть.

У кінці 30-х — на початку 40-х років ХХ століття передові педагоги — Р.М. Микельсон, Є.Я. Голант, П.М. Груздев, а трохи пізніше (середина 50-х — початок 60-х рр.) Б.П. Єсіпов, І.Т. Огородніков, М.М. Скаткін, Р.Б. Срода, М.П. Кашин та інші почали систематично виступати за широке впровадження самостійної роботи учнів на уроці; самостійна діяльність, по суті, стала розглядатися як самостійна робота лише у її дидактичному аспекті.

Деяко інша картина спостерігається у період 60—70-х років ХХ століття. Серед чисельних дисертаційних досліджень, статей, монографій, що з'явилися у ці роки, достатньо таких, у яких увага дослідників-дидактів концентрується на виявленні конкретних характеристик пізнавальної самостійності, визначенні структури пізнавальної діяльності, рівнів складності засвоєння та на розробці науково обґрунтованих систем навчальних завдань. У цих дослідженнях піднімаються і досить ґрунтовно вирішуються питання структури пізнавальної діяльності, розкриваються її внутрішні процеси і на цій основі утверджуються вихідні психолого-педагогічні положення, що визначають контури дидактичної системи навчальних завдань, які викликали б адекватні дії учня в структурі його самоосвітньої діяльності.

Сучасні дослідники вважають, що самостійна робота має бути спрямована на формування навичок самоосвіти (С.І. Архангельський, М.С. Кашин та ін.), однак у цьому підході залишається нерозкритою власне сутність самостійної роботи, не визначено її місце в організації цілісного навчально-виховного процесу у ВНЗ, тут акцент робиться на просторовій розрізненості викладача та студента, а не на самостійній мислєдіяльності.

Б.П. Єсіпов вирізняє організаційний бік самостійної роботи: "Самостійна робота, яка включена в процес навчання, — це така робота, яка виконується без участі учителя, але за його завданнями та у спеціально відведений для цього час; при цьому учні свідомо прагнуть досягти поставленої мети, виявляючи свої зусилля та демонструючи у тій чи іншій формі результати своїх розумових та фізичних дій"¹⁰.

П.І. Підкасистий включає до самостійної роботи весь спектр відображальних та творчих дій і розглядає її як "дидактичний засіб навчання, як штучну педагогічну конструкцію, за допомогою якої вчитель організовує діяльність учня, як на уроці, так і при виконанні ним домашніх завдань"¹¹.

В.М. Андреева, Л.І. Антропова, Л.Ф. Тумбасова розуміють самостійну роботу студентів як форму навчально-виховного процесу, яка охоплює і позааудиторну, й аудиторну діяльність, будь-який вид самостійної навчальної чи комунікативної діяльності, що виконується в режимі взаємоконтролю, самоконтролю чи віддаленого за часом контролю викладача¹².

¹⁰ Єсіпова Б.П. Самостоятельная работа учащихся на уроках. — М.: Учпедгиз, 1961. — 239 с.

¹¹ Підкасистый П.И., Коротяев В.И. Организация деятельности ученика на уроке. — М.: Знание, 1985. — 80 с.

¹² Андреева В.М. Методика активизации самостоятельной работы студентов ускоренного обучения // Организация самостоятельной работы студентов в процессе изучения общественных наук. — Вып. 6. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. — С. 24—28.

Деякі автори наводять визначення самостійної роботи студентів у загальній формі, вважаючи, що це: єдність пізнання та творчості незалежно від того, з якими видами навчальних занять пов'язаний цей процес і у якій формі він виявляється. В.О. Нікішин-Потанич вважає, що це "робота розуму", під самостійною роботою він розуміє роботу, яка проходить без безпосередньої участі викладача та має індивідуальний характер. Однак дуже часто така робота може бути далеко не самостійною. Наприклад, вирішуються завдання з метою тренування навичок — тут справжньої самостійності немає. І навпаки, викладач у процесі бесіди, лекції чи заняття ставить питання, відповіді на яке немає у книзі і яке потребує осмислення матеріалу: така робота є глибоко самостійною. "Головне у самостійній роботі — це робота розуму"¹³. Однак, на наш погляд, такий широкий підхід до СРС навряд чи можна вважати плідним, оскільки просте конспектування лекції — це також "робота розуму", і в такому випадку практично всі види навчальної роботи при бажанні можна віднести до самостійної.

Ю. Попов, В. Орбинський, В. Подлеснов умовно розподіляють самостійну роботу студентів на "дві складові: така, що організовується викладачем, і самостійна робота, яку студент організовує за своїм розумінням, без безпосереднього контролю (підготовка до лекцій, лабораторних та практичних занять, колоквиумів, заліків, екзаменів і т. д.)"¹⁴.

Як бачимо, позиції авторів у визначенні самостійної роботи далеко не однозначні. Деякі з них висловлюють навіть песимістичний погляд на принципіву можливість дати універсальне визначення, вважаючи, що самостійна робота є складним поліструктурним явищем, а тому і не може отримати одномірного визначення. Незважаючи на це, вважаємо за можливе виділити такі провідні ознаки:

- наявність завдання;
- відсутність безпосередньої участі викладача у виконанні завдання;
- наявність спеціально відведеного часу;
- опосередковане управління викладачем пізнавальною діяльністю учнів.

У дослідженні ми виділяємо декілька характерних ознак досліджуваного поняття:

- це вид діяльності, яка виконується без безпосередньої участі викладача;
- у самостійній роботі виявляються такі якості особистості, як самостійність, активність, вони дозволяють формувати такі нові якості особистості, як самоорганізованість та самоконтроль;
- самостійна робота обумовлена цілеспрямованістю, яка у свою чергу залежить від мотивації діяльності учня.

¹³ Нікішин-Потанич В.А. Проблема самостоятельной работы студентов в педагогике высшей школы // Совершенствование форм и методов самостоятельной работы студентов. — Симферополь: Изд-во СГПИ, 1985. — 218 с.

¹⁴ Попов Ю., Орбинский В., Подлеснов В. Организация самостоятельной работы студентов в бакалавриате // Высшее образование в России. — 1998. — № 4. — С. 87—89.

Розглянемо з цих позицій дослідження, здійснені в останні роки з проблеми самостійної роботи студентів (СРС).

Н.В. Басова, досліджуючи проблеми самостійної роботи студентів, зазначає, що "лейтмотивом усіх статей та монографій про самостійну роботу студентів є виховання свідомого ставлення самих студентів до оволодіння теоретичними та практичними знаннями, прищеплення їм звички до напруженої інтелектуальної праці. Це вважається однією з найважливіших задач освіти. Однак важливо, щоб студенти не лише отримували знання, але і оволодівали способами їх добування"¹⁵.

О. Беляєва, розглядаючи питання управління самостійної роботи студентів, звертає увагу на роль самостійної роботи для розвитку нових форм освітнього процесу: екстернату, дистанційного навчання, системи безперервної освіти для дорослих. Автор у своїй праці висуває цікаву ідею про "стратегічну" задачу СРС. О. Беляєва її вбачає у тому, щоб у процесі самостійної роботи в студентів формувалася готовність до управління власною пізнавальною діяльністю в "системі "інформація — знання — інформація"¹⁶.

Автор зазначає, що традиційні методи самостійної роботи зорієнтовані на розвиток здібності отримувати знання. Сьогодні для студента і в цілому для суспільства важливо, щоб джерело отримання знання стало засобом поповнення нових знань. А для цього має бути розроблена спеціальна методика з розвитку самостійної роботи студентів.

У дослідженнях В.П. Тарантей самостійна робота розглядається як "форма організації навчання і як засіб та компонент творчої пізнавальної діяльності студента". При цьому відмічається, що "...система самостійної роботи студентів ВНЗ у радянській школі ще тільки формується", а цілісний підхід до організації цієї роботи (як аудиторної, так і позааудиторної) вимагає застосування проміжних та кінцевих форм контролю результативності студентів, індивідуальності навчання"¹⁷.

М.Г. Гарунов, П.І. Підкасистий вважають, що самостійна робота студентів — це засіб організації навчального чи наукового пізнання студентів, яке постає у своїй подвійній якості: 1) як об'єкт їхньої діяльності, заданий викладачем, програмованим посібником чи навчальною програмою; 2) як форма вияву студентом певного способу діяльності з виконання відповідного навчального завдання, який приводить його до отримання нового завдання чи поглиблення наявного. За такого підходу до розуміння СРС її "генетичною клітинкою" є пізнавальна задача, що пропонується студентові в конкретній ситуації навчання.

Психологи Н.Г. Шарипова, М.А. Спаяніна на основі дослідження причин погіршення успішності роблять висновок про те, що самостійна робота студентів повинна відповідати схемі: а) що є?; б) що повинно бути?; в) що треба зробити, щоб відбулося потрібне?

¹⁵ Басова Н.В. Педагогика и практическая психология. — Ростов н/Д., 1999. — 251 с.

¹⁶ Беляєва А. Управление самостоятельной работой студентов // Высшее образование в России. — 2003. — № 6. — С. 105—109.

¹⁷ Тарантей В.П. Педагогика в вузе: самостоятельная работа студентов // Педагогика. — 1990. — № 2. — С. 83—87.

В.О. Якунін¹⁸ розглядає вимоги до самостійної роботи студентів:

- студент повинен чітко уявляти мету навчального завдання;
- навчальні завдання відбираються з урахуванням їх складності та доступності;

- методичні вказівки до самостійної роботи повинні включати алгоритм їх виконання, своєчасно перевірятися та корегуватися.

Згідно з дослідженнями В.А. Далінгера¹⁹, основними недоліками в організації самостійної роботи студентів є такі:

- відсутність системи у проведенні самостійних робіт, вони випадкові і за формою, і за змістом;

- рівень складності пропонованих завдань не відповідає можливостям учнів;

- не витримується оптимальна тривалість самостійних робіт;

- не визначена оптимальна міра співвідношення репродуктивної та творчої діяльності учнів;

- учень постає як пасивний об'єкт, який не бере участі у визначенні мети та предмета діяльності, а також у виборі засобів діяльності;

- не продумані ефективні форми перевірки результатів самостійної роботи.

Г.М. Юшко у своєму дослідженні розглядає науково-дидактичні основи організації самостійної роботи студентів в умовах рейтингової системи навчання. Автор доводить, що "самостійна робота студентів буде ефективною, якщо вона особистісно значима для учнів та високо вмотивована"²⁰. Одним із найважливіших засобів активізації самостійної роботи студентів, на думку дослідника, є рейтингова система навчання.

Т.Б. Пігалова розглядає дидактичні умови організації самостійної роботи учнів заочного навчання у коледжі. Т.Б. Пігалова виділила у дисертації функції самостійної роботи студентів заочного навчання. До них віднесені пояснювально-ілюстративна, орієнтуюча, контрольна-діагностична та корегуюча²¹.

В.П. Давидков розглядає роль і місце автоматизованих навчальних систем у самостійній роботі студентів. Основними засобами СРС автор називає групу задач, яка може вирішуватися за допомогою автоматизованих керуючих систем. Ця система, на думку автора, є індивідуалізованим контролем та самоконтролем²².

¹⁸ Якунін В.А. Педагогическая психология: Учеб. пособие. — 2-е изд. — СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. — 349 с.

¹⁹ Далінгер В.А. Самостоятельная деятельность учащихся и её активизация при обучении математики. — Омск: Изд-во ОмИПКРО, 1993. — 156 с.

²⁰ Юшко Г.Н. Научно-дидактические основы организации самостоятельной работы студентов в условиях рейтинговой системы обучения: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — Ростов н/Д., 2001. — 25 с.

²¹ Пігалова Т.Б. Дидактические условия организации самостоятельной работы учащихся средних профессиональных учебных заведений (на примере социальной педагогики): Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — Оренбург, 2000. — 19 с.

²² Давидков В.П. Роль и место автоматизированных обучающих систем в самостоятельной работе студентов: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. — Новосибирск, 1999. — 13 с.

Таким чином, стосовно до вищої школи, у термін "самостійна робота" вкладаються різні значення:

1. Самостійний пошук необхідної інформації, отримання знань, застосування цих знань для вирішення навчальних, наукових та професійних задач (С.І. Архангельський).

2. Діяльність, що складається з багатьох елементів: творчого сприйняття та осмислення навчального матеріалу під час лекції, підготовки до занять, екзаменів, заліків, виконання курсових та дипломних робіт (О.Г. Молибог).

3. Рівноправна (поряд з лекціями та семінарами) форма навчальних занять, яка забезпечує якісну підготовку спеціалістів. Виокремлюють такі рівні самостійності: копіюючий, репродуктивний, евристичний, творчий (П.І. Підкасистий).

4. Багатоманітні види індивідуальної, групової пізнавальної діяльності студентів на заняттях чи в позааудиторний час без безпосереднього керівництва, але під контролем викладача (Р.А. Нізамов).

5. Самоосвіта (С.І. Зінов'єв).

6. Самостійну роботу пов'язують з творчістю, з активністю і вважають, що це така робота, яка вимагає від учнів активної мислительної діяльності, ініціативи, застосування раніше отриманих знань на практиці (це визначення, з одного боку, широке, оскільки його можна віднести і до роботи, що виконується учнями разом з викладачем, за його безпосередньої участі. А з іншого боку, воно вузьке, оскільки вказує лише на один з етапів процесу навчання (застосування знань)) (О.С. Линда, І.П. Підласий, Т.О. Хмель).

Аналіз проблеми самостійності та самостійної роботи показав, що вона вивчалася протягом усієї історії розвитку педагогіки та освіти у плані удосконалення навчально-виховної роботи як середньої, так і вищої школи. Форми та методи самостійної роботи змінювалися залежно від розвитку дидактики та методики викладання навчальних дисциплін.

Спираючись на концепцію навчальної діяльності В.В. Давидова та Д.Б. Ельконіна, ми розглядаємо самостійну роботу студентів на основі таких компонентів:

- усвідомлення мети поставленої навчальної задачі; вироблення власної позиції відповідно до отриманої задачі;
- пошук необхідної навчальної та наукової інформації; засвоєння власної інформації та її логічна переробка;
- чітке та системне планування самостійної роботи;
- використання методів дослідницької, науково-дослідницької роботи для вирішення поставлених задач;
- представлення, обґрунтування та захист отриманого рішення;
- проведення самоаналізу та самоконтролю.

Під системою самостійних робіт (ССР) ми розуміємо, перш за все, сукупність взаємопов'язаних, взаємозумовлених одне одним, які логічно витікають одне з одного та підпорядковані спільним задачам, видів робіт.

Основними принципами побудови ССР ми вважаємо принципи комплектності, варіативності та активності.

Принцип комплектності постає як узагальнена характеристика складних за змістом та структурою об'єктів. Він передбачає існування певних зв'язків та відношень між компонентами змісту самостійної роботи. Комплектність органічно включає у себе певні характеристики: структурність, взаємопов'язаність, ієрархічність, інтегрованість.

Варіативність системи означає її здатність бути динамічною, гнучкою, здатною під час реалізації до змін, перебудови, ускладнення чи спрощення вузівської підготовки учнів.

Принцип варіативності визначається циклом змісту самостійних робіт, а також можливістю та необхідністю викладача змінити, перекоструювати окремі види самостійної роботи, можливістю студентів вибирати той чи інший зміст самостійної роботи, форми її організації.

Принцип активності є одним із провідних у педагогіці. Активність є основою та показником будь-якого принципу навчання (Т.І. Шамова). Звичайно цей принцип співіснує з такими поняттями, як "свідоме ставлення та активність" (Т.І. Ільїна, І.П. Підласий та ін.), принцип "свідомого ставлення, творчої активності та самостійності" (В.І. Журавльов, П.І. Підкасистий та ін.), принцип "свідомого ставлення та активності учнів у цілісному педагогічному процесі" (І.Ф. Ісаєв, В.О. Сластьонін та ін.). Сутність цього принципу зводиться до активної позиції учня у навчальному процесі, до вибору відповідних методів та форм навчання.

Принцип активності означає активну позицію викладача ВНЗ, що виявляється у виборі змісту самостійних робіт, обґрунтуванні активних форм і методів навчання — з одного боку. З іншого боку — активну позицію студента, що виявляється у прагненні гарно виконати роботу, виробляти самостійність.

Ефективність ССР досягається за рахунок максимальної активності самого учня, а викладач виконує когнітивну, консультативну та координаційну функції. Для цього студенти забезпечуються відповідними засобами навчання (довідники, таблиці та ін.), які сприяють самостійному засвоєнню навчального матеріалу.

Для ефективності ССР необхідне дотримання таких умов:

1. Забезпечення правильного поєднання обсягу аудиторної та позааудиторної і самостійної роботи студентів.
2. Методична організація всіх видів самостійних робіт студентів.
3. Забезпечення студента необхідними методичними матеріалами з метою перетворення процесу самостійної роботи на творчий процес.
4. Контроль за організацією і ходом самостійної роботи та засобів захоплення студента за її якісне виконання. Ця умова у тій чи іншій формі обов'язково має бути наявною у перших трьох, щоб контроль став не тільки адміністративною, скільки повноправною умовою, яка позитивно впливає на ефективність ССР в цілому.

Перша умова полягає у необхідності оптимального структурування навчального плану не лише у значенні послідовності вивчення окремих курсів, але й розумного співвідношення аудиторної та позааудиторної самостійної роботи. Велику роль тут відіграє правильне визначення трудомісткості різних видів самостійних робіт, таких як курсові проекти та роботи, розрахун-

ково-графічні роботи, інших знань. Складанню такого плану має передувати серйозне вивчення бюджету часу студента, забезпеченості методичною літературою.

Друга умова — це методично раціональна організація роботи. Важко поступово змінювати відносини між студентом та викладачем. Якщо на перших курсах викладачеві належить активна спрямовуюча позиція, а студент частіше за все є таким, що іде за викладачем, то в міру просування до наступних курсів ця послідовність має змінюватися у бік прагнення студента працювати самостійно, активно прагнути до самоосвіти. Виконання завдань самостійної роботи мають вчити мислити, аналізувати, враховувати умови, ставити задачі, вирішувати проблеми, що виникають, тобто процес самостійної роботи поступово повинен перетворюватися у творчий. Як свідчить досвід, студент з великим інтересом вирішує поставлені завдання, коли сам програмує вирішення тієї чи іншої задачі. У процесі вирішення він глибше пізнає сутність предмета, вивчає літературу, шукає оптимальні способи вирішення. Це стимулювання інтересом. Після такого кроку логічним буде стимулювання студента у формі інтересу співкурсників та викладачів до виконаної роботи (консультації викладача, інформація про "рейтинг студента" за результатами виконаних завдань і т. д.).

Третя умова — це забезпечення студента відповідною навчально-методичною літературою. Основні види самостійних робіт, включених до системи самостійних робіт студентів, зосереджені на рисунку.

Основними дидактичними вимогами до системи самостійних робіт ми вважаємо такі:

— система самостійних робіт має сприяти вирішенню основних дидактичних задач — отриманню учнями глибоких та стійких знань, розвитку у них пізнавальних здібностей, формуванню вмінь самостійно отримувати, розширювати та поглиблювати знання, застосовувати їх на практиці;

— система має відповідати основним принципам дидактики, і, перш за все, принципам доступності та систематичності, зв'язку теорії з практикою, свідомої та творчої активності, принципу навчання на високому науковому рівні;

— включені в систему роботи мають бути багатоманітними за навчальною метою та змістом, щоб забезпечити формування в учнів різних умінь та навичок.

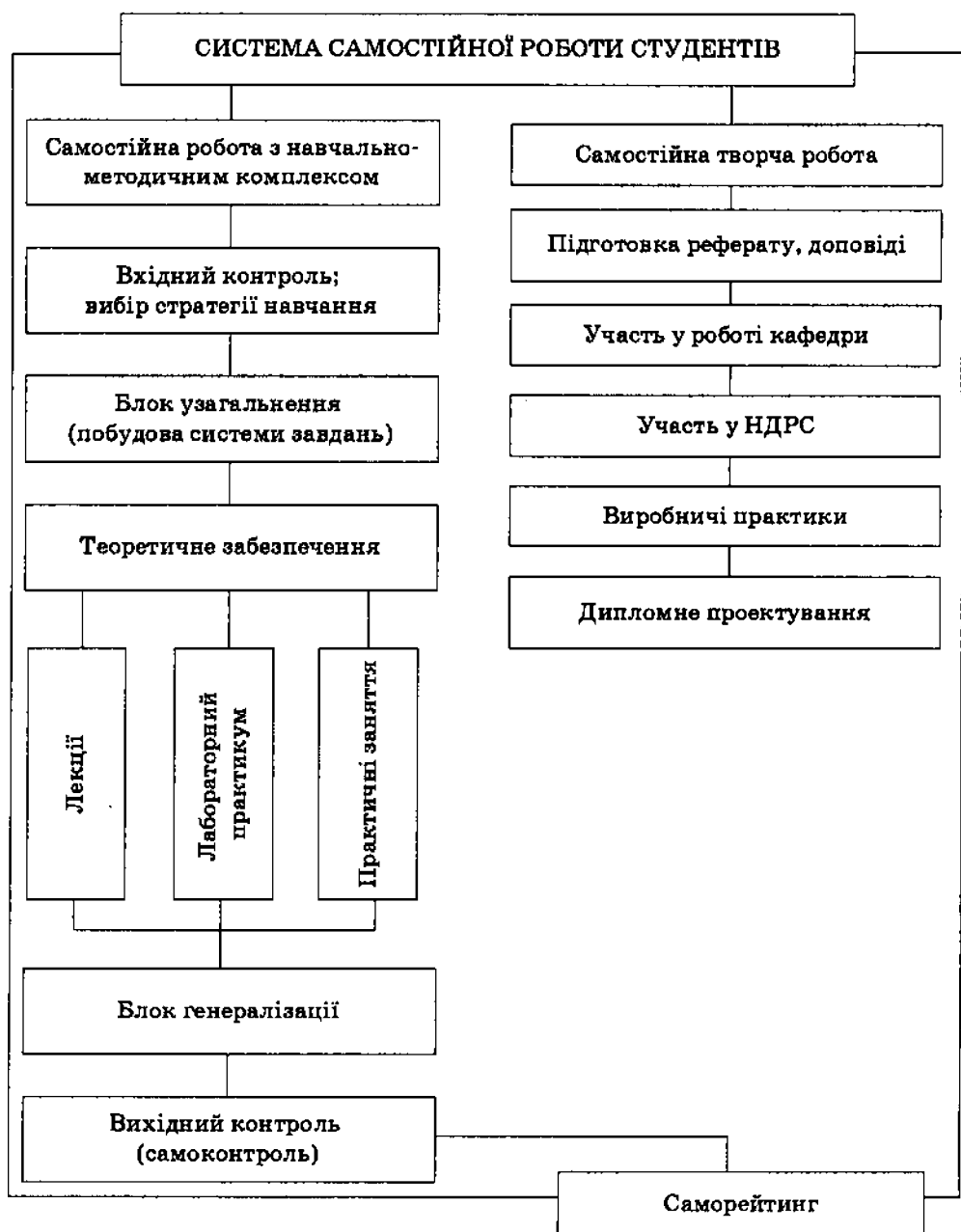
Активізація ССР передбачає пошук форм та методів, що дозволяють підвищити ефективність цього виду діяльності.

Вирішення педагогічної задачі активізації самостійної роботи студентів, "переведення студентів на рівень достатньо розвиненої самоорганізації, самоуправління, самоконтролю у широкому сенсі спирається на два основних способи активізації навчання":

1. Раціональне поєднання управління та самоуправління навчальною діяльністю.

2. Оперативне регулювання та корекція ходу навчального процесу.

Під активізацією самостійної роботи студентів ми розуміємо систему заходів, побудованих на єдності цілей, змісту та методики у межах реального навчального процесу, в обмеженому часовому просторі, яка охоплює

Види самостійних робіт

лює кожний вид самостійної роботи студентів; це творча пізнавальна діяльність студентів, удосконалення керівництвом самостійної роботи. Використання активних форм та методів самостійної роботи та удосконалення професійних якостей спеціаліста.

У дослідженні на основі виділених чотирьох рівнів активності та рівнів самостійності студентів ми виділили чотири рівні активізації самостійної роботи студентів, які представлені в табл. 3.

Таблиця 3. Рівні активізації самостійної роботи студентів

Рівні активізації СРС	Показники рівнів умінь
Репродуктивний	Слухати, осмислювати. Знати основні поняття, теореми, їх властивості, відображати їх усно і письмово, вміти вирішувати поставлену задачу за зразком до певного алгоритму
Частково-пошуковий	Осмислювати, запам'ятовувати, відображати отриманий матеріал. Конструювати завдання, розділяючи їх на допоміжні. Здійснювати контроль та самоконтроль
Пошуковий	Активно включатися в розробку нового матеріалу. Самостійно розробляти додаткову інформацію до ключових положень, самостійно вирішувати поставлену задачу. Здійснювати самоконтроль та корегуючі дії
Творчий	Творчо застосовувати знання у процесі вирішення поставлених проблем через актуалізацію пізнання. Самостійно ставити проблему та її розробляти. Оволодівати методами наукового пізнання в процесі застосування їх у вирішенні поставленої задачі. Самоконтроль та корегування дій

При цьому функціями педагога є:

- функції керівника, організатора, технолога процесу;
- формування знань, умінь на основі зміни засобів пізнання та діяльності;
- перетворення змісту знань на акт індивідуального пізнання;
- перетворення студента на суб'єкт самовиховання, самоосвіти, саморозвитку.

Відповідно до прийнятих системних та особистісно-діяльнісних підходів можна виділити, спираючись на прийняті рівні активності СРС, основні показники діяльності викладача та студентів (табл. 4).

Таблиця 4

Рівні активізації СРС	Дії викладача	Дії студента
Репродуктивний	Відбирає зміст, пояснювально-ілюстративний та репродуктивний методи передавання матеріалу. Підбирає системи вправ, програмованого матеріалу, що забезпечують зворотний зв'язок та контроль отриманих студентом знань. Передання знань на паперових носіях із указанням певного алгоритму рішення. Контроль знань студентів	Отримує інформацію, осмислено засвоює її. Осмислює, записує, запам'ятовує, відображає необхідні дії з вирішення конкретних задач. Отримує завдання. Виконує завдання за зразком, використовуючи запропонований алгоритм. Контроль знань та умінь здійснюється викладачем

Закінчення табл. 4

Рівні активізації СРС	Дії викладача	Дії студента
Частково-пошуковий	Відбирає зміст, організовує студентів для виконання окремих етапів вирішення поставлених задач. Конструює завдання, розділяючи їх на окремі складові. Намічає пошукові кроки у процесі вирішення задач. Контроль виконання завдань	Отримує інформацію, слухає, спостерігає, оцінює проблемні ситуації, вибирає можливі шляхи вирішення. Засвоює способи вирішення поставлених задач. Використовує елементи самоконтролю
Пошуковий	Відбирає зміст матеріалу. Проблемний виклад матеріалу. Постановка проблеми, знаходження шляху вирішення. Видає завдання на електронних носіях без додаткових пояснень. Тестовий контроль знань	Бере участь у збиранні інформації, самостійно вивчаючи певні теми та розділи навчальної дисципліни. Виконує вказані завдання, самостійно визначаючи кроки пошуку, відбираючи, знаходячи необхідне для вирішення поставлених проблем, актуалізує отримані завдання, мотивує свої дії. Самоконтроль
Творчий	Відбирає теми для самостійної роботи студентів. Організовує пошукову творчу діяльність студентів з вирішенням актуальних для них проблем	Самостійне дослідження нового проекту, вибір методів та засобів вирішення, проведення самоконтролю, корегування рішення, захист проекту

Таким чином, ми розглянули методологічні та теоретичні підходи до організації самостійної роботи студентів, які дозволяють активізувати їхню навчальну діяльність.

Список використаної літератури

1. Анциферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системе // Психология формирования и развития личности. — М., 1981. — 167 с.
2. Ильенков Э. Что же такое личность // С чего начинается личность. — М., 1979. — 35 с.
3. Белкин А.С., Ткаченко Е.В. Диссертационный совет по педагогике (опыт, проблемы, перспективы) / Урал. гос. пед. ун-т, Рос. гос. проф.-пед. ун-т. — Екатеринбург, 2005. — 208 с.
4. Дементьева Н.А. Развитие самостоятельности как качества личности в процессе педагогической практики. Вопросы формирования личности учителя в условиях педагогического института. — Саратов, 1970, — С. 65—68.
5. Буряк В.К. Керування самостійною роботою студента // Вища школа. — 2001. — № 4—5. — С. 16—22.

6. *Вербицкий А., Попов Ю., Подлесов В., Андросюк Е.* Самостоятельная работа студентов: проблемы и опыт // Высшее образование в России. — 1995. — № 2. — С. 137—145.

7. *Костенко И.* Аудиторная самостоятельная работа студентов с учебным текстом // Высшее образование в России. — 1995. — № 1. — С. 101—105.

8. *Далингер В.А.* Самостоятельная деятельность учащихся и её активизация при обучении математики. — Омск: Изд-во ОмИПКРО, 1993. — 156 с.

9. *Пидкасистый П.И.* Самостоятельная познавательная деятельность школьников в обучении: Теоретико-экспериментальное исследование. — М.: Педагогика, 1980. — 240 с.

10. *Есипова Б.П.* Самостоятельная работа учащихся на уроках. — М.: Учпедгиз, 1961. — 239 с.

11. *Пидкасистый П.И.* Организация деятельности ученика на уроке / П.И. Пидкасистый, В.И. Коротяев. — М.: Знание, 1985. — 80 с.

12. *Андреева В.М.* Методика активизации самостоятельной работы студентов ускоренного обучения // Организация самостоятельной работы студентов в процессе изучения общественных наук. — Вып. 6. — Л.: Изд-во ЛГУ, 1989. — С. 24—28.

13. *Никишин-Потанич В.А.* Проблема самостоятельной работы студентов в педагогике высшей школы // Совершенствование форм и методов самостоятельной работы студентов. — Симферополь: Изд-во СГПИ, 1985. — 218 с.

14. *Попов Ю., Орбинский В., Полеснов В.* Организация самостоятельной работы студентов в бакалавриате // Высшее образование в России. — 1998. — № 4. — С. 87—89.

15. *Басова Н.В.* Педагогика и практическая психология. — Ростов н/Д., 1999. — 251 с.

16. *Беляева А.* Управление самостоятельной работой студентов // Высшее образование в России. — 2003. — № 6. — С. 105—109.

17. *Тарантей В.П.* Педагогика в вузе: самостоятельная работа студентов // Педагогика. — 1990. — № 2. — С. 83—87.

18. *Якунин В.А.* Педагогическая психология: Учеб. пособие. — 2-е изд. — СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. — 349 с.

19. *Далингер В.А.* Самостоятельная деятельность учащихся и её активизация при обучении математики. — Омск: Изд-во ОмИПКРО, 1993. — 156 с.

20. *Юшко Г.Н.* Научно-дидактические основы организации самостоятельной работы студентов в условиях рейтинговой системы обучения: Автореф. дис.... канд. пед. наук. — Ростов н/Д., 2001. — 25 с.

21. *Пигалова Т.Б.* Дидактические условия организации самостоятельной работы учащихся средних профессиональных учебных заведений (на примере социальной педагогики): Автореф. дис.... канд. пед. наук. — Оренбург, 2000. — 19 с.

22. *Давыдов В.П.* Роль и место автоматизированных обучающих систем в самостоятельной работе студентов: Автореф. дис.... канд. пед. наук. — Новосибирск, 1999. — 13 с.

© В. Буряк, 2008